

М.І. Дзедман

Науково-виробничий центр
ТОВ «ЕРБІС», ПП «Лабораторія
ЕРБІС», м. Київ

ДО 100-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ: АКЦЕНТОВАНІ ПИТАННЯ В ДИСКУРСІ ЕВОЛЮЦІЇ МЕДИЧНИХ ПІЗНАНЬ УКРАЇНЦІВ (1-ше подання)

Резюме

У статті подано історичну конкретику й продиктовану нею логіку становлення українських наукових корпорацій у дискурсі еволюції наших медичних пізнань. Для цього тезисно визначено (1-ше подання) етапність становлення в загальноцивілізаційному поступі форм та змісту наукової діяльності від античних часів (III тисячоліття до н. е. — V сторіччя нашої ери), коли відбулось виділення науки в самостійну сферу діяльності та Середньовіччя (V-XV сторіччя) — періоду заснування серед станових об'єднань ремісників перших виразних наукових корпорацій, аж до сучасних реалій, де наукові корпорації отримали широку академічну автономію, а галузі пізнання трансформувались у найпродуктивніші засоби виробництва.

Щодо еволюції медичних пізнань українців, то увага акцентується на ролі доби язичества в трипільський, скіфський, сарматський та дохристиянський періоди, перших давньоруських держав Карпатської (Білої, Великої) Хорватії (VI-X ст.) і Київської Русі (IX-XIII ст.) — моменті започаткування давньоруською пізнавальною емпірикою національної української світоглядної традиції та їхньому впливові на подальший розвиток і становлення медицини на українських теренах. Визначено, що Карпатська Хорватія-Русь спадкоємно передала Київській Русі засади світоглядних традицій ладування та розуміння гармонічного співіснування різних просторів, перші паростки християнської віри та єдності, релігійної терпимості, засади триєдності лікувального процесу та вербального впливу.

Становлення монастирської медицини на українських теренах (2-ге подання*) відбулося шляхом інтеграції язичницької медицини Київської Русі з традиціями монастирської медицини Візантії. При цьому слід відмітити те, що монастирською медициною Київської Русі була практично реалізована традиція лікувального процесу в триєдиному поєднанні — душі, духа і тіла.

Водночас відсутність власної української державності, а відповідно й належних національних організаційно-наукових інституцій виключили можливість належного становлення вітчизняних освітньо-наукових корпорацій в період Середньовіччя. В історичному вимірі становлення української медицини безпосередньо пов'язано з хрещенням Русі: до — давньоязичницька, після — монастирська, а ще пізніша — світсько-реміснична медицина. До останньої можна умовно віднести й козацьку медицину Запорізької Січі.

Утім, незважаючи на ординське ярмо, Литовську добу, перебування в складі Речі Посполитої, безпрецедентну колонізацію та визиск Української козацької держави московськими «збирачами земель», українці вистояли: у короткий період нашої справжньої незалежності саме за Гетьманської України 14 листопада 1918 року і була заснована Українська академія наук. У радянські часи її так і не наважились зліквідувати. Святукуючи річницю, в умовах важкої депресивної ситуації зтяжненого перехідного періоду в нас просто немає іншого виходу, ніж зробивши висновки з історії світового та власного наукового поступу, розпочати відповідальну розбудову організаційних структур українських наукових корпорацій включно з Національною медичною академією, належно до етапів становлення постіндустріального суспільства.

Ключові слова

Традиції, українська наукова корпорація, Національна академія наук України, українська медицина, Національна медична академія.

Наукова творчість є особливо соціально значущою сферою людської діяльності. Її функцією і продуктом є вироблення й використання теоретично систематизованих об'єктивних знань про дійсність. Тож поняття «наука» включає в себе діяльність для

здобування нового знання і результат цієї діяльності — суму набутих у процесі пізнання наукових знань. Наука з галузі пізнання вже давно трансформувалась у найпродуктивніший засіб виробництва. Отже, у щоденному лексиконі маємо такі узвичаєні терміни, як науково-технічна революція, наукові методології, науковий прогрес тощо.

*У наступному числі журналу

© М.І. Дзедман

Наука як одна з найважливіших галузей людської діяльності в загальноцивілізаційному поступі пройшла надскладний шлях становлення. Ще в античні часи (III тисячоліття до н.е. — V сторіччя нашої ери) відбулось виділення науки в самостійну сферу діяльності. Проте виразно наукові корпорації постають саме в часи Середньовіччя (V-XV сторіччя). Якраз у період заснування цехів (станових об'єднань ремісників) можновладці як із релігійної, так і зі світської влади погодились і на їх заснування. За тих обставин наукові корпорації отримали широку академічну автономію — окреме самоуправління та навіть власну юрисдикцію. Автономний академічний статус наукових корпорацій забезпечив гармонічне поєднання їх важливої соціальної функції з принципами внутрішньої організації. Їх окремішне творення стало визначальним кроком у набутті людством ефективного інструменту для належного використання наукової методології у своєму поступі. Належна погодженість соціальної адаптації та відповідальності забезпечила пригожі умови для успішного функціонування наукових корпорацій. Також саме в період Середньовіччя започатковується умовне розмежування релігійного та наукового пізнання (трансцендентного й раціонально іманентного).

Сьогодні офіційні (із належним правовим статусом) організаційні структури, що реалізують діяльність наукових корпорацій, вирізняються своєю різноманітністю. Серед них академії, університети, науково-дослідні інститути, наукові товариства, науково-виробничі центри, тимчасові наукові колективи тощо. І ось у листопаді цього року знаменна в нашій історії подія — 27 листопада 2018 року виповнюється 100-річчя заснування Національної академії наук України (НАН України) [1-3]. Остання й на сьогодні є вищою науковою самоврядною організацією України та залишається найбільшим центром наукових

Заболотний Данило Кирилович, президент ВУАН у 1928-1929 роках, академік АН УРСР, професор

Приміщення Президії НАН України на вулиці Володимирській № 54 в Києві

Богомолець Олександр Олександрович, президент УАН із 1930 р., а в 1936-1946 роках — АН УРСР, академік АН УРСР, професор

досліджень у країні. Зазначимо, що наукова корпорація вчених-медиків у загальному вітчизняному науковому поступі відіграла важливу роль і серед дев'яти очільників НАН України двоє були фаховими лікарями.

За три десятиріччя незалежності спостерігаємо справжній парад вже спеціалізованих національних академій. Тож 24 лютого 1993 року було засновано і Національну академію медичних наук (НАМН) України. Цього року 24-25 квітня було вшановано вже її 25-річчя [4].

Будівля Національної академії медичних наук України, м. Київ, вул. Герцена, 12

Возіанов Олександр Федорович, президент НАМН України в 1993-2011 роках, академік НАМН України, професор

Сердюк Андрій Михайлович, президент НАМН України у 2011-2016 роках, академік НАМН України, професор

Цимбалюк Віталій Іванович, президент НАМН України з 2016 року, академік НАМН України, професор

Утім, академія наук як форма структурної організації наукової корпорації має досвід вже багатьох сторіч. Однією з перших в Європі академії наук є французька (Académie des sciences). За пропозицією знаменитого Жана-Батиста Кольбера вона була заснована в 1666 році королем Франції Людовиком XIV безпосередньо для заохочення й захисту духу французьких наукових досліджень. Зазначимо, що історична ретроспектива давно

Король Франції Людовик XIV відвідує Академію наук

переконаливо засвідчила можливість успішного функціонування організаційних структур наукових корпорацій виключно на прогресивних засадах у суворій відповідності до конкретики нагальних проблем часу. Щодо цього у світовій історії є приклади їх докорінних трансформацій на жорстку вимогу обставин епохи. Самі засадничі основи їх фінансування залежно від конкретики проблем часу можуть принципово різнитися в широкому діапазоні: від повної залежності всіх структур наукових корпорацій від держави аж до успішного творення науково-педагогічних колективів, діяльність яких фінансується суто приватним сектором чи забезпечується договірними пайовими співвідношеннями господарчих об'єднань різних форм власності. Револьюційне перетворення у XVIII сторіччі «докласичного» університету у «класичний» є наглядним прикладом невідворотності суворої відповідності структур наукових корпорацій конкретиці часу.

Тож пригадаємо, як на межі XVII-XVIII сторіч система організації середньовічної привілейованої наукової корпорації цілковито перестала відповідати тогочасним вимогам. Тоді «докласичний» університет з інструменту підвищення загальної культури та наукового поступу суспільства перетворився на повністю закриту корпорацію, в якій кафедра успадковувалась із покоління в покоління в межах однієї «професорської родини». Яскравим свідчен-

ням кризи вмить стала зміна самооцінки вчених титулів у самому університетському середовищі. У XVII сторіччі спостерігалось значне «перевиробництво» академічних титулів без соціального запиту та перетворення їх на об'єкт купівлі-продажу. Їх отримання численними неуками викликало відверте глузування. Такий стан речей і спадкоємність «сімейних професорських династій» за середньовічним цеховим принципом вже не мали жодного стосунку до розвитку науки й досягнення належної ефективності освітнього процесу. Загалом у середині XVII — на початку XVIII сторіччя освітній процес в університетах перестав відповідати науковій актуальності, а його основою стала проста (але не зовсім якісна) передача корисних для майбутньої служби знань. Престиж університетів як наукових центрів невпинно падав. Активна наукова діяльність перемістилась в академії, що засновувались і функціонували за заступництва можновладних суверенів. Однак останні мали вагомий недолік — відсутність безпосереднього контакту зі спудейською молоддю обмежувала їх прогресивний розвиток. За таких обставин держава дедалі більше намагалась взяти під контроль діяльність вищих навчальних закладів. Сукупність усіх цих процесів і дала поштовх модернізації університетів — спочатку більшою мірою протестантських, а згодом і католицьких. Викликана процесами модернізації якісна трансформація університетів у кінцевому результаті призвела до становлення їх «класичної» моделі. Наукова корпорація при «класичній» моделі університету вже перебуває на утриманні держави, контролюється нею, але зберігає академічну свободу. І європейська вища освітня традиція, яка на той час вже мала досвід шести століть університетської «докласичної» моделі у XVIII сторіччі, успішно пройшла шлях модернізації у «класичну». Кількісно це віднайшло своє вираження в скороченні наявних в Європі станом на 1789 рік 143 університетів до 83 станом на 1815-й. За таких обставин у протестантських університетах був започаткований процес очищення науки від догм і перехід від процесу передачі знань до наукового викладання. Між іншим, це й створило належні умови народження в європейській освітній традиції належних передумов для започаткування клінічного викладання та формування клінічного мислення. Надалі країни, які успішно пройшли шлях «модернізації» формату функціонування наукової корпорації, здійснили значний поступ. Війни та реформи революційної наполеонівської Франції не тільки перекроїли карту та розбухали Європу, але й реформували французьку науку та освіту. Тож Париж на початку XIX сторіччя вийшов на авансцену політичного, культурного та наукового життя Європи. А пізніше вдале поєднання в німецьких університетах науково-дослідного та викладацького прогресу забезпечило вже економічно сприятливий формат функці-

онування та прогрес і цієї наукової корпорації. Для Німеччини це стало основою успішного державотворення та економічної потуги.

На жаль, українська наукова спільнота отримала можливість творити у власному (такому недосконалому й незатишному, але ж у рідному) національно-освітньому просторі тільки на межі III тисячоліття. Проте постійно чуємо фарисейські спекуляції та оцінки ситуації щодо здобутків українських наукових корпорацій. Фарисейство полягає в тому, що історично жорстко визначений трагічний факт бездержавності українського етносу повністю виключив і можливість ефективного функціонування його національних наукових корпорацій. За відсутності належних умов виплекані в Україні вчені вимушені були здійснювати свої наукові відкриття у світах. Тож хоча внесок наших співвітчизників у світовому науковому поступі є загально визнаним, Україна у світі своїми конкретними здобутками в науковому поступі є маловідомою. І що кому до того, що синів і дочок бездержавної України (незважаючи на їх етнічне походження) все життя мучить біль і ностальгія за Батьківщиною. «Україна — обітована земля мого серця», — влучно з душевною розпукою напише лауреат Нобелівської премії (1981 року) американський хімік Роальд Гофман (Руал Сафран) у листі до М. Бабинської з рідного містечка Золочева [5]. І сьогодні недосконалість організаційних структур українських наукових корпорацій, і тотальний «синдром запізнення», і т.д., і т.п., й навіть підґрунтя часто таких безплідних і тривалих дискусій щодо ефективного шляху розвитку вітчизняної науки, звичайно ж, можна зрозуміти — вони мають цілком об'єктивні причини. От тільки це розуміння ніяк не може бути фактором виправдування, а навпаки — є безпосередньою мотивацією до плідної дії. Безперспективним, а отже, і неприпустимим є намагання вибудувати організаційну структуру наукової галузі та здійснювати керування нею на засадах XIX сторіччя чи радянського минулого. А посилення при цьому на національні особливості щонайменше є некомпетентними!!? Нагально потрібно визначити та упроваджувати найпрогресивніші (і вже давно відомі у світі) формати організації наукових корпорацій відповідно до вимог сьогодення. На питання, чи це можливо, дамо конкретну відповідь, посилаючись на постанову Кабінету Міністрів України від 4 липня 2018 року. Нею, на рещті, засновано Національний фонд досліджень, що вже з 2019 року має розпочати не бюджетне забезпечення, а грантову підтримку наукових досліджень і розробок [6].

Безперечно, ефективне запровадження в сьогодення української наукової корпорації прогресивних засад організації її діяльності неможливе без належного врахування конкретики національ-

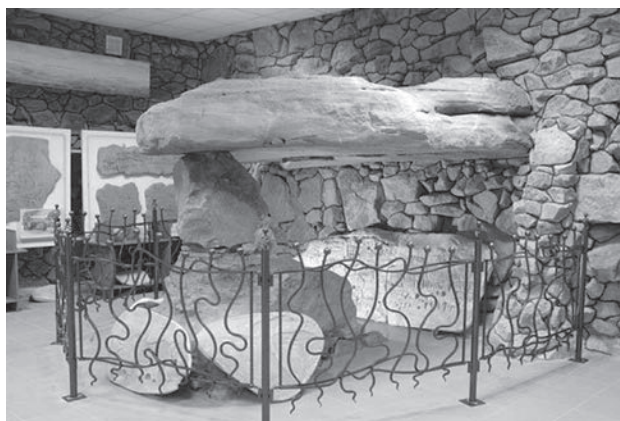
них особливостей її становлення. Останні мають глибоку традицію й творились усією надскладною сукупністю історичної дійсності становлення українського етносу. І їх треба дійово враховувати, а не намагатись ними виправдовувати небажання до дії, а то й суто меркантильну зацікавленість. За важкої сьогоденної реальності усталені у світі форми організації наукової діяльності повинні бути чим швидше належним чином упроваджені в практику українських наукових корпорацій. При цьому в державному управлінні необхідно забезпечити як належний статус працівника науково-освітньої галузі, так і визначити його відповідальність. А то в нас вже сформувався цілий суспільний прошарок «цезариків», які, обіймаючи керівні адміністративні державні посади, встигли позахищати дисертації й здобути всеможливі звання академіків. Унаслідок цього ми й отримали цілком очікувану прірву безрезультативності в державному управлінні та науковій діяльності. І це знову ж обґрунтовується «національними особливостями»?!

Тож давайте розглянемо історичну конкретику та продиктовану нею логіку становлення української наукової корпорації. Хронологічно обмежимося періодом до заснування НАН України та будемо намагатись надати особливе значення еволюції наших медичних пізнань. Це цілком виправдано: оскільки медицина є однією з прадавніх поприщ наукової та практичної діяльності людини, то й історія становлення української медицини загалом достовірно відтворює поступ дослідного пізнання в нашій традиції.

Дослідне пізнання українців своїм корінням сягає сивої давнини. За доби язичництва в трипільський, скіфський, сарматський періоди і в дохристиянські часи перших давньоруських держав Карпатської (Білої, Великої) Хорватії (VI-X ст.) і Київської Русі (IX-XIII ст.) пізнання наших предків набувались за безпосереднього контакту з навколишнім середовищем і носили емпіричний характер. Перші відомості про них віднаходимо в петрогліфах «Кам'яної могили» (XII-XIV тисячоліття до н.е.) [7] Стільського городища та Пліснеського археологічного комплексу VII-IX сторіччя [8-12]. Потрібно розуміти, що праукраїнський етнос тисячоліттями формувався на перехресті головних шляхів між Європою та Азією. Щодо цього Norman

Національний історико-археологічний заповідник «Кам'яна Могила» — світова пам'ятка давньої культури в Україні поблизу Мелітополя (сmt Мирне) у Запорізькій області понад річкою Молочною

Національний історико-археологічний заповідник «Кам'яна Могила» <http://www.stonegrave.org>

Davies в його «EUROPE A History» [13] влучно зазначає: «На шляху до свого майбутнього дому європейські народи у великій кількості проходили по землях України». Відповідно, у прадавні часи на українських теренах тисячоліттями відбувалась благодатна інтеграція емпіричних пізнань великої кількості етносів. І в українській лінгвістичній традиції маємо свідчення цього. Так, вважається, що термін «лікар» походить від кельтського «лейкер». Але спочатку були гоїцой (ті, що гоять) — так називали знахарів. Вони займались лікувальною практикою і були вельми популярними та шанованими. Зрештою, вони були єдиним станом, що володів хоч якимись навичками лікування.

Власне, давньоязичницька давньоруська пізнавальна емпірика започатковує українську світоглядну **традицію ладування** (забезпечення оптимальної життєдіяльності людини на прин-

Вигляд на один із десяти скельних храмів Стільського городища VIII-X століття, що поблизу містечка Миколаєва на Дністрі у Львівській області

Петрогліф в язичницькому храмі Стільського городища

ципах її природовідповідної чи екологічної поведінки). При цьому суттєвою частиною давньо-язичницьких емпіричних пізнань наших предків були саме способи лікування. Досить обмежені дані, що отримані з археологічних розкопок, бувальщин (билин), сказань, рукописів чужоземних мандрівників (наприклад, Геродота) та літописів, свідчать, що саме в язичеський період були закладені основи застосування в народній медицині зільництва, вербальної магії та мануальних вправлянь. Приблизно в ті часи з'являються й перші лікувальні середники з продуктів землеробства й тваринництва. Прадавні перекази про чудодійну «живу воду» можуть свідчити, що знахарям тих часів було відомо про лікувальні властивості мінеральних вод. Носіями цих знань були виключно служителі дохристиянських культів і знахарі. В їхній практиці шляхом емпірики відбулось становлення примітивних підходів до вербального впливу. Загалом вербальну магію, яку можна вважати першими паростками психотерапевтичного впливу, визначають характерною особливістю для наших теренів. Вона базувалася на язичницьких традиціях — заговорах, позбавленні від «порчі»

та «поробленого» [14]. Рідко серед яких етносів в історичній ретроспективі були такі популярні ворожки, шептухи, заклинателі, відьми тощо [15]. Характерно, що **традиція вербального впливу** не прийшла до нас ззовні (ні з Візантії, ні з півночі, ні з античності). Вона збереглася на наших землях із незапам'ятних часів і є невід'ємною частиною нашої традиції сприйняття зв'язку живої людини з «іншим» світом [16-18]. Ми на сьогодні активно досліджуємо й говоримо про галактичний і нанотехнологічний виміри, світ флори та фауни, віртуальний і безліч різних інших просторів. А наші мудрі предки, перебуваючи в гармонічній єдності з природою, ще в дохристиянські часи не сумнівались у багатовимірності та багаторозмірності світу й розуміли фундаментальну **важливість гармонійного співіснування різних просторів** для їхнього буття. І, очевидно, зовсім не випадково математичне обґрунтування багатовимірності нашого буття було здійснено саме відомим українським правозахисником і гуманістом, енциклопедистом, багаторічним в'язнем совісті й засновником Кирило-Мефодієвського братства Миколою Гулаком у математичних працях XIX сторіччя («Дослідження трансцендентних рівнянь», 1859; «Досвід геометрії чотирьох вимірів», 1877).

У глобальному сенсі розглядати процес започаткування давньоруською пізнавальною емпірикою національної української світоглядної традиції [16] потрібно починаючи з часів Карпатської (Великої, Білої) Хорватії-Русі (Горватії). Прадавній давньоруський слов'янський етнос карпатських (білих) хорватів постійно перебував у центрі Європи в безпосередньому контакті із багатьма народностями й успішно здійснив інтеграцію в українську традицію емпіричних пізнань багатьох й самих різних етносів [19-26]. Завдяки карпатським хорватам давньоруська давньоязичницька пізнавальна емпірика має дуже глибокі інтеграційні витоки зі світового загальноцивілізаційного поступу. На превеликий жаль, на догоду політичній

кон'юнктурі радянська (та й, на жаль, європейська) історіографія намагалася замовчати і знівелювати значення першої давньоруської держави Карпатської Хорватії. Воно й зрозуміло — давньоруську державу VII-X сторіччя вже аж ніяк не можна «вмонтувати» у концепцію прямої спадкоємності Московською «Руссю» величної традиції слов'янської звитяги, а для цивілізованої Європи факт втрати наприкінці XVIII сторіччя державного суверенітету всіма слов'янськими етносами (див. карту) є далеко не кращою сторінкою її історичної дійсності. Отже, дослідження та популяризація історії Карпатської Хорватії кон'юнктурно були не на часі. Тож навіть фахові історики дуже обмежено та суперечливо поінформовані про Карпатську (Велику) Хорватію. Натепер ситуація принципово змінилась, й важливість потуги Карпатської Хорватії-Русі як у загальному поступі слов'янства, так і в передісторії Української держави вже є незаперечною [19-31]. Не викликає жодних сумнівів значення давньоруських держав Великої Хорватії та Київської Русі в європейському поступі та їх відповідність цій традиції. Незважаючи, що історичний поступ, етногенез, а відтак і традиція праукраїнського (давньоруського) слов'янського етносу в період феодальної роздрібленості і формально реалізувалися в різних державних утвореннях вони є єдиними та спадкоємними. Зважаючи на хро-

нологію і поставлені завдання з'ясувати витoki традиції нашого дослідного пізнання та еволюцію українського медичного пізнання, визначимось перш за все з історичними передумовами їх інтеграції в матеріально-духовну культуру Карпатської Хорватії-Русі.

Сьогодні наявний беззаперечний історичний фактаж про цю давньоруську державу. Одним із ключових історичних джерел про карпатських хорватів є твір Костянтина VII Багрянородного «De Administrando Imperio» («Про управління імперією») [32]. У цьому історико-географічному трактаті візантійський імператор першої половини X сторіччя дає настанови своєму сину, спадкаємцю трону, Роману II. У ньому безпосередньо йде мова про мешканців держави Велика (Біла) Хорватія. Костянтин VII саме від них виводить південнослов'янських («червоних») хорватів, які переселилися на Балканський півострів ще за правління візантійського імператора Іраклія (610-641 рр.). Сам етнонім «хорвати» означає «мешканці великої країни». Нестор Літописець конкретно визначає хорватів як частину спільноти давньоруських слов'янських племен [33]. Ну а безпосереднім наочним підтвердженням історичної дійсності Карпатської (Білої, Великої) Хорватії-Русі є виявлені у 80-х роках минулого століття Верхньодністрянською археологічною експедицією НАН України (під керівництвом відомого архео-

лога Ореста Корчинського) на території Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Чернівецької областей і Підкарпатського Воєводства в Польщі 33 об'єктів із багатьма археологічними пам'ятками площею від 40 до 250 гектарів доби VI-X сторіч [8, 9, 27, 34, 35]. Серед них і Стільське городище, яке в X столітті взагалі не мало аналогів в Європі (і, між іншим, було у 25 разів більшим за тогочасний Київ). Довжина виявлених оборонних стін городища сягає близько 10 км. Унікальною пам'яткою інженерної думки є система споруд, зведена давніми будівничими на р. Колодниця на початку X ст. для здійснення руху невеликих річкових суден від Стільська вниз по течії ріки до Дністра та у зворотному напрямку [8].

Цілком очевидно, що вивчення археологічних даних та історичної зв'язки давньоруської Карпатської Хорватії-Русі потребує продовження. Однак частина академіків НАН України з числа комуністичної партноменклатури (під очільництвом Петра Толочка) відверто вороже сприйняли ці відкриття й домоглися ліквідації Верхньодністрянської археологічної експедиції [36]. Тут є явними намагання замовчати і знівелювати історичну достовірність. Про причини такої політичної кон'юнктури вище вже було зазначено. Зрештою за бездержавності українців для нищення ідентичності їх безбронного етносу часто застосовувались драконівські інструменти, а в сьогодення вони просто стали ще витонченішими з обов'язковими посиланнями на фінансову неспроможність. Загальновідомо, що в Російській імперії та Радянському Союзі над написанням історії, яка б відповідала імперській політичній кон'юнктурі, працювали спеціально створені державні структури. Початок цьому поклав Петро I, який повелів із 1721 року іменувати Московське царство Російською імперією [37]. Одночасно він наказав вилучити всі давні першоджерела та архіви з України й доставити їх у Москву й Санкт-Петербург. За його наказом із 1733 по 1743 рік уродженець німецького містечка Герфорд Г.Ф. Міллер [38] робить те саме зі стародавніми золотоординськими архівами Сибіру. Саме запрошені Петром I німці Готліб Зігфрід Баєр та Гергард Фрідріх Міллер стали першими істориками-норманістами в російській історіографії [39]. А скандальна доповідь останнього «*Origines gentis et nominis Russorum*», виголошена в Петербурзькій академії наук 6 вересня 1749 року, поклала початок дискусії (яка, на жаль, часто втрачала науковий характер) норманістів та антинорманістів щодо витоків Київської Русі, яка триває й зараз. Категорично відмежовуючись від намагань образити відданих науковому пошуку багатьох поколінь вітчизняних дослідників, усе ж мусимо визнати проблематичність її здійснення за обставин конкретно поставленого імперською владою завдання довести спадкоємність Московії традиції Візантії і проголошення творення «третього Риму».

Хоч якось «правдоподібно» це можна було зробити, тільки присвоївши історію Київської Русі. Отже, уже згідно з указом Катерини II навіть було створено спеціальну «Комісію для складання записок про давню історію, переважно Росії» (1789) [37]. Маловідомим є той факт, що Катерина II особисто керувала роботою цієї комісії [40]. Звичайно ж, ця комісія «успішно» підготувала задуманий імператрицею кон'юнктурний проект історії Росії з абсолютно довільним викладенням реального фактажу. Закономірним результатом такого підходу та діяльності цих «комісій» стало не тільки довільне викладання історії імперії, а й сумна дійсність: жодних оригіналів давньоруських літописів нині не існує! Аналіз кирилических «копій-переписів» засвідчує наявність у них чітких ознак компілятивності, різних вставок, обробки історичного матеріалу та численних правок [41]. Тому Г.Ф. Міллер, який початково зробив чи не найбільше для формування ідеологічної основи московської історичної лженауки, перелякано рекомендував «...застерегти співгромадян наших від читання іноземних книг, про Росію написаних» [37]. В епоху інформаційної революції ці застереження вже є недоречними, щоб не сказати смішними. І ось навіть побіжний перегляд тільки частково перевиданих у Росії перекладів першоджерел відомих історичних матеріалів європейців Вільгельма де Рубрука [42] та Іоана де Плано [43], учених-східнознавців В.Г. Тізенгаузена [44, 45] і Рашид-аддіна Фазлуллаха ібн Абу-Л-Хейр Алі Хамадані [46] виявляє принципові розбіжності в історичному фактажі. Отже, розглядаючи контекст наших давніх історичних подій, потрібно брати до уваги тільки загально визнані в світовій історіографії факти та керуватись здоровим глуздом.

У науковій літературі щодо історичної інтеграції емпіричних пізнань різних етносів в українську традицію в час Великої Хорватії є беззаперечні дані [47-53]. У III-V століттях складний карпатський симбіоз давків, слов'ян, германців і сарматів закінчився на користь слов'ян, основу яких становив хорватський етнос [47, 48]. У цьому процесі слов'янізації хорватами й було інтегровано звичаї та навички багатьох інших етносів. А вже в V-VI століттях цей інтегрований та очолений хорватами етнос остаточно заповнив землі басейну Дністра й Сяну (і змішався із сербським населенням), а далі — Східної Словаччини й уздовж Татрів і Судетів дійшов аж до витоків рік Одри та Ельби, басейну рік Заале й Білої Ельстер [47-52]. Аварська експансія, а також зумовлені завершальним етапом великого переселення тенденції змусили хорватів у середині VI століття вирушити в Паннонію і Далмацію. Між впадінням Морави й Тиси ними було форсовано Дунай. У 587-593 роках вони освоїли басейн Драви, стали просочуватися в межиріччя Драви та Сави, а звідти перейшли в нинішню Боснію. Із Боснії в 614 році вони форсували прохід до Адриатичного узбережжя че-

Князь Самослав

Терени держави хорватів

рез Клісу та Салону й цим поклали початок завоюванню Далмації. Друга хвиля хорватів заповонила Балкани в 626–630 роках і завершилась остаточним завоюванням Далмації.

Щодо конкретних історичних постатей того часу, то маємо дані про звитягу давньоруського хорвацького князя Самослава [53-55] (в іноземних джерелах він також відомий під спрощеним ім'ям Само). Дехто з істориків зазначає, що очолюване ним Нітранське князівство мало навіть певну історичну традицію, пов'язану з ім'ям давньоруського князя Одоакра [55], який правив Римом 14 років (479-493 рр.). Однак нам не вдалось знайти належного підтвердження цієї версії. Зазначимо, що Нітранське князівство було не просто слов'янським, а насамперед давньоруським, зокрема білоруським. У районі місця знаходження першої ймовірної столиці держави Само — Вишгорода (Нітри) жодних інших етносів окрім карпатських хорватів, на той час просто не було. Відомо, що в 623 році хорватський князь Самослав об'єднує навколо себе усі найближчі слов'янські племена. В союзі з візантійським василевсом Іраклієм він розбиває аварів, а потім і очолюваних королем Дагобертом франків. У 627 році князя Самослава обирають королем племінних княжих слов'янських об'єднань, і він 35 років правив давньоруською державою Велика Хорватія, що простяглась від Кедану та Краківця в Чехії аж до самого Дністра включно зі Стільською [56]. У період Великої Хорватії основна резиденція князя Самослава знаходилась у Галичині, недалеко від сучасного Львова в Стільсько. Там і нині збереглись своєрідні печерні та кам'яні споруди, які нагадують про своє героїчне минуле.

Чільним етносом Карпатської Хорватії були карпатські (білі) хорвати. Та перемоги князя Самослава дали можливість усім слов'янським етносам у завершальний період великого переселення переміститись у глибину Європи. Так, після переможної битви князя Самослава під Унгостом слі-

Резиденція князя Самослава — Стільсько

дом за відступаючими франками на захід від річок Вагу та Морави подалися чехи (морав'яни), які захопили Швабію та Франконію, а в Баварії дійшли до річки Манн. Тим часом серби перемістились у Саксонію [28]. У 662 році князь Самослав помер, і його держава за тогочасної феодалної дійсності

Мапа розселення слов'янських племен у VII ст.

мала чотири суверени-князівства: Нітранське (захід сучасної Словаччини, північ Угорщини й невелика частина Польщі), Краківське, Горватське й Стільське (між річками Стир та Дністер із столицею в Стільсько). Незважаючи на феодальну роздробленість, карпатські хорвати успішно протистояли намаганням експансії з боку чеського князя Болеслава I [24].

Наприкінці IX сторіччя постає потуга й давньоруської держави Київської Русі. Цікаво, що Хорив (а за легендою саме таким є ім'я одного з братів-засновників Києва та й усієї цієї праукраїнської держави) шляхом мовознавчих закономірностей розшифровується як хорват [23]. Правда, щодо ролі чи причетності карпатських хорватів до утворення Київської Русі історія поки що мовчить. Зважимо, що Нестор Літописець чітко зазначає, що на суміжних до Київської Русі територіях здавна вже проживали хорвати. До слова, історики так і не дійшли до згоди щодо генези київських князів Рюриковичів. Усі зазначені вище версії їх походження дискутуються і по сьогодні [57]. Деякі дослідники й надалі виводять їх походження від варягів-норманів [39, 58, 59]. А прихильники антинорманської теорії вважають, що Рюрик — представник князівського роду полабсько-слов'янського союзу племен ободритів (боричів) і варягів, який очолювали ререги [26, 60, 61]. Також існує теорія про те, що літописний Рюрик взагалі вигадана фігура [62]. Щодо цього тільки зауважимо, що з позиції здорового глузду дуже проблематичним є те, щоб у ті часи малочисельна еліта, не знаючи мови чисельного автохтонного етносу, змогла ним управляти. Тож легендарного Рюрика частина істориків вважає князем ободритів, а наймення цього чільного князівського роду вони пов'язують зі слов'янами-ререгами та канонізованим у слов'янській міфології іменем птаха Рарога (дух вогню, який з'являється у вигляді хижого птаха — найчастіше сокола) [63-65]. Існує навіть гіпотеза, що від образу Рарога-сокола походить і «герб Рюрикови-

чів», тобто Тризуб [66]. Тож очевидно, що зовсім не випадково дружиною Ярослава Мудрого стала шведська принцеса Інггерда (св. Анна Новгородська), мати якої — королева Естрід — до заміжжя була ободритською княжною [61]. Не тільки пам'ятали київські князі свою родословну, але шанували й продовжували свою традицію. І тут пригадаємо, що слов'янські етноси змогли в завершальний період великого переселення [67]

Тризуб, висічений на скелі поблизу печери в Ілві, околицях Стільського городища. Джерело: <http://photo-lviv.in.ua/derzhava-davnih-halychanabo-tajemnychi-predky/>

переміститись у глибину Європи завдяки саме перемозі великого князя карпатських хорватів Самослава під Унгостом. Тоді протягом VII-VIII століть полабські та поморські слов'яни дійшли до лінії Нюрнберг-Гамбург, і ця експансія була зупинена лише Карлом Великим у 800 роках. Значимо, що саме «герб Рюриковичів» бачимо серед петрогліфів Стільського городища.

Зважаючи на викладене вище, стає зрозумілим, чому протягом сторіччя Київська Русь та давньоруські князівства карпатських хорватів виступають як союзні держави. Стосунки були довірливими: карпатські хорвати визнавали верховну владу київського князя, але при цьому не були зобов'язані платити йому данину [68, С. 412; 69, С. 65]. Заради справедливості відмітимо, що в історичній інтерпретації низки археологічних досліджень прийнято (на нашу думку, зовсім доволіно) пов'язувати руйнування фортець Подністров'я та Східного Прикарпаття, яке відбулося на зламі IX-X століть, із відомим із руського літопису фактом намагання київського князя Олега у 885 році узалежнити білих хорватів, уличів і тиверців [70, С. 14]. Так, робиться висновок, що в останній чверті IX сторіччя слов'янські племена Подністров'я та Прикарпаття були втягнуті у сферу впливу Київської держави саме насильним чином. Сумнівно, однак, щоб щойно заснована Київська Русь мала змогу силово домінувати над войовничими карпатськими хорватами. Та й М.С. Грушевський однозначно стверджує, що хорвати і тиверці тоді перебували в статусі союзників і зберігали самостійність [68, С. 419]. Найімовірнішим є те, що головним фактором руйнування прикордонних городищ карпатських хорватів були звичні тоді набіги кочівників. На користь цього свідчить швидка в подальшому відбудова прикордонних городищ та їх значне зміцнення [71, С. 66-67]. Звернімо увагу: Нестор Літописець повідомляє, що в 907 році карпатські хорвати беруть участь у поході князя Олега на Візантію [70, С. 16]. А в 939 році вже київський князь Ігор для відбиття агресії чеського кня-

зя Болеслава Жорстокого прислав хорватським князям рідного брата своєї матері з дружиною. Значною мірою саме завдяки цьому тоді карпатські хорвати й відстояли свої землі на заході. Карпатські хорвати на знак вдячності за це в 944 році разом із київським князем Ігорем знову ходили на Константинополь. Тож цілком очевидно, що наявність надійного союзника на східних окраїнах дозволила князівствам карпатських хорватів зміцнитись. Ну а для Київської Русі спокій на західних кордонах був особливо принципово важливим.

Раптова загибель на землі деревлян у 945 році київського князя Ігоря докорінно змінює ситуацію. Його син Святослав був ще малою дитиною, тому не був здатним не тільки допомагати карпатським хорватам відстояти Богемську Хорватію від зазіхань чеського князя Болеслава Жорстокого, а навіть і захистити рідну Київщину. Тож князь Славник, шукаючи спільників, заключає союз із німцями та одружується з дулібською княгинею Стережиславою [24]. Під тиском обставин, з метою протистояння експансії агресивних сусідів, князь Славник розпочинає процес об'єднання та відновлення Великої Хорватії. За цього Дулібія охоче та без жодного спротиву приєдналася до його князівства — саме Дулібія мала тоді спільні кордони з Богемією. Загалом розрахунок Славника виявився вдалим: німці почали постійно загрожувати взяттям Праги й Болеславу Жорстокому тоді вже стало не до Хорватії, і він, нарешті, залишив її у спокої. У 955 році князь Славник разом із німцями розбиває угорців, і до його князівства приєдналися Угорська (Нетранське князівство) та Краківська Русь (Краківське князівство). Найімовірніше, це сталося на цілком добровільній основі, особливо в тому, що стосується Краківської Хорватії. Пам'ятаємо, хорватів у Чехію свого часу привів князь Крак, і місцевий хорватський князь Добромир явно був хоча й далеким, але родичем Славника. Таким чином, у середині X сторіччя князю Славнику вдалось відновити централізовану державу Велика Хорватія. З усього видно, що це була мудра, хоробра та розважлива людина, талановитий політик.

Після смерті князя Славника його місце посідає старший син Собеслав і гідно продовжує державобудівничу традицію батька й навіть намагається друкувати власні монети [26]. У Києві в цей час вже почав князувати Володимир Святославович, а в Богемії — князь Болеслав II. Затаїв чеський князь злобу на своїх сусідів-хорватів. Добре знав Болеслав II про причину смерті свого рідного дядька князя Вацлава. А передісторія була тут дуже сумною. 28 вересня 935 року князь Вацлав був підступно вбитий. Його батько, Болеслав I Жорстокий, очолив змову проти свого старшого брата князя Богемії Вацлава і таким чином усунув його від влади. Після загибелі свого старшого си-

ночка Вацлава бабуся князя Болеслава II Драгомира втекла до хорватів. Болеслав I енергійно намагався дістати втікачку, але не зміг цього зробити. Справа в тому, що Драгомира була з князівського роду полабських братів-слов'ян і хорватські князі не могли дозволити її скривдити. І от наляканий міццю двох давньоруських держав чеський князь Болеслав II почав хитромудро підбурювати київського князя Володимира. Тим часом великий київський князь Володимир Святославич мав визначену провидінням складну долю. Його особистість також формувалась за дуже непростих обставин. Володимир був наймолодшим (і позашлюбним) сином київського князя Святослава Ігоровича (від ключниці Малки). Оскільки його мати вважалася рабинею, то Володимира відлучили від матері в дуже ранньому віці. Позбавлений любові матері Володимир не зміг знайти духовної близькості і з батьком. Вихованням хлопчика займались бабуся княгиня Ольга і брат його матері воєвода Добриня. Але батьківське серце князя Святослава не дозволило викреслити з престолонаступників плід свого останнього палкого кохання, і він дає наймолодшому сину князівське ім'я Володимир і цим однозначно визначає його князівські права нарівні зі старшими братами. Володимир Святославович став Новгородським князем ще за життя батька. Після смерті Святослава він залишився в Новгороді, його старший брат Ярополк став правити в Києві, а Олег — у землях деревлян. Із часом між братами розгорілася міжусобна феодальна війна, в якій переміг Володимир. І тут тривала віддаленість князя Володимира від столярного міста почала неабияк даватись взнаки й впливати на глибину його розуміння державних справ Київської Русі. А чеський князь зумисно перекручував історичну дійсність про стосунки в першій половині X сторіччя Карпатської Хорватії-Русі та Київської Русі і постійно схиляв Володимира спільними зусиллями завоювати її й розділити між собою. Він видав за нього красунь-чехинь Адельту і Малфрідду (у той час Володимир ще був поганином). До певного часу великий київський князь Володимир не надавав особливого значення цим намовлянням і його цілком влаштовував стан стосунків із феодально роздрібленою Великою Хорватією.

Тим часом германці продовжували свій перший в історії (ще суто інтуїтивний) «drang nach Osten» (натиск на схід). Після того як вони потіснили полабських слов'ян, почалось витіснення поляків вже не тільки з території сучасної Німеччини, але навіть із західних регіонів сучасної Польщі. Витіснені далі на схід поляки, у свою чергу, почали тиснути на сусідів і перейшли річку Пільцію (у ті часи далі за річку Пільцію польські кордони ще не заходили). Київський князь цим був обурений і стурбований — кордони християнського світу наблизилися аж до Стіри. Тож у 981 та 992 рр.

київський князь Володимир здійснює успішні походи на захід, під час яких завойовує в тому числі і східну частину Великої Хорватії [31, 70].

Чеський князь Болеслав II одразу ж скористався ситуацією [24]. 27 вересня 995 року він зняла нападає на столий град князя Собеслава Любеч. План був дуже підступним. Князь Собеслав саме проводив переговори за межами князівства. Підступність полягала в тому, що напад було підло здійснено саме в неділю, у час, коли в церкві Пресвятої Богородиці відбувалася Служба Божа. Вся знать і воїни були саме там. Загинула практично уся величезна князівська родина Славника. З тими, хто вцілів, князь Собеслав пізніше був вимушений негайно виїхати до Польщі, до свого близького родича Болеслава Хороброго (двоюродного брата — мати останнього була рідною сестрою його батька князя Славника).

На межі X-XI сторіч Карпатська Хорватія-Русь остаточно пішла в небуття, а ліквідація її державної потуги суттєво змінила баланс сил у тогочасній європейській реальності. Відтак знищення першої давньоруської держави в європейській традиції мало свої геополітичні наслідки — її знищення потрібно розглядати не тільки в контексті реалій Київської Русі чи слов'янського етносу загалом, а й європейського поступу в цілому. Втративши здобутий карпатськими хорватами важливий досвід державотворення (Велике князівство Само, Карпатська Хорватія, Королівство Хорватія), різнобарвному слов'янському етносу вже не вдасться в період національних європейських імперій розбудувати свою повноцінну державу, яка б відповідала за потугою та відданістю загальній панслов'янській традиції Великої Хорватії часів феодалізму. В європейському багатоголосі давньоруська традиція вже не матиме повноцінного звучання. І звичайно ж, важко не погодитись з Олексієм Панасюком [26], що розгром білих (карпатських) хорватів через декілька століть обернувся для Київської Русі стратегічною поразкою. На жаль, замість того, щоб підтримувати дружній тандем двох потужних давньоруських держав і постійно дбати про взаємодопомогу в боротьбі з ворогами, київський князь Володимир, посприявши знищенню давньоруської держави, необачно наблизив до своєї держави із заходу кордони багатонаціональної войовничої Європи.

Давньоруський літописець із тріумфом стверджує, що після походу 992 року князя Володимира було встановлено спільний русько-польсько-угорсько-чеський кордон [70, С. 106] — звичайно ж, кон'юнктурно замовчуючи той факт, що в жертву було принесено давньоруську державу Карпатська Хорватія. Той тріумф тривав тільки до 999 року. Спокою на західних кордонах у нашій давній історії більше не буде. Ні великий київський князь Володимир, ні його знаменитий син та наступник,

розбудовувач-державник і просвітитель Ярослав Мудрий не спромоглися утримати завойовані землі давньоруської Карпатської Хорватії в лоні Київської держави. Після розколу Вселенської християнської церкви в 1054 році ситуація тільки суттєво погіршиться. Набутий карпатськими хорватами важливий досвід державотворення для нас був втрачений. Генетично споріднених з європейськими народами карпатських хорватів було позбавлено можливості скласти державну політичну серцевину в державотворенні України. І за такої ситуації, на превеликий жаль, було втрачено можливість ефективного використання їхнього європейського статусу та династичної спорідненості знаті карпатських хорватів із династичними родами Європи. Ми ще й сьогодні бачимо конкретне відображення викладених вище буремних подій у генофонді наших співвітчизників із західних теренів. Наприклад, як свідчать наведені Борисом Явір Іскрою дані [80], поширення гілок R1a Y-хромосомної гаплогрупи наявне в 55% населення Галичини, у ній спостерігається повне домінування власне європейських гілок гаплогрупи R1a та досить низькі відсотки євразійських: західнослов'янську гілку маємо у 27%, до 15% є носіями центрально-європейської гілки, у 19% та 15% наявні балто-карпатська й суто карпатська гілки і тільки у 13% — західно-євразійська.

Після знищення давньоруської держави карпатських хорватів і продовження германцями в X-XI століттях «drang nach osten» на землі західних слов'ян карпатські хорвати потрапляють під владу німецьких, чеських, польських та угорських феодалів. За відсутності суверенітету багато їх знатних родів, поєднаних династичними шлюбами із знаттю сусідніх етносів, асимілюються. Остаточо українські князівські роди згасли (здебільшого полонізувалися чи зросійщились) у XVI-XIX століттях. Але більшість шляхти продовжувала служити своїй традиції якщо не мечем, то пером [72]. Тож на сьогодні нам відомо близько 600 родин герба Драг-Сас, які користувалися і користуються більше ніж 120 його відмінами [73]. Що тільки значать для продовження нашої традиції хоча б такі її представники, як академік Дмитро Яворницький [74], митрополит Андрей Шептицький [75], архієпископ В.Ф. Войно-Ясенецький [76], гетьман Петро Конашевич Сагайдачний [77] і генерал-губернатор М.І. Драгомиров (Драгомирецький) [77, 78, 79].

А тоді зневажені карпатські хорвати за складних історичних умов у процесі етногенезу поступово трансформувалися на своїх історичних етнічних землях у русинів-українців, і сьогодні їх нащадки представлені лемками, бойками, гуцулами, волиняками й закарпатцями [54]. Та багато хто з них був вимушений переселитися в північні польські й литовські землі [26]. Жили вони в на-

півземлянка великими сім'ями, які називалися задругами. Приймаючи християнство, вони продовжували дотримуватися старих традицій: відмічали день Купайла, Зелені свята тощо. Між собою шанобливо спілкувалися через звертання «друзе» або «сябро». Їхня добре розвинута мова стала мовою не тільки літературною, а й діловою та офіційною в Русі та Литві. Їх внесок у багатьох державно-політичних формуваннях є важливим. А хвиля карпатських хорватів, що в часи князя Самослава за протидії аварській експансії заповонила Балкани (VI-VII ст.), втративши зв'язок із прабатьківщиною, заснувала там власну державу. Маючи чималий досвід, вони пройшли непростий шлях власного державотворення від князівства Приморська Хорватія та Королівства Далмації до сучасної Республіки Хорватія (країна, яка сьогодні є членом Європейського союзу).

Історичний досвід давньоруського хорватського етносу відіграв важливе значення в становленні традиції й українського державотворення. На думку експерта Євгена Пашенка, «Полицький статут» і кодекс «Руська правда» (найважливіші середньовічні правові документи хорватів та українців відповідно) напроцуд подібні [23]. **Визначне значення мала Карпатська Хорватія й для поширення християнства в Київській Русі.** Від неї значною мірою прийшли на Дніпро перші паростки християнської віри (церковна літургія церковнослов'янською мовою, пісенність, музика, літописання). Відомо ж, що 988 року Володимир Великий запросив до Києва з Тихан (а там у Карпатській Хорватії був один із перших давньоруських печерних монастирів) «учителів словенської грамоти» — Єфрема, Мойсея та Георгія Угринів [81]. Єфрем і Мойсей не тільки привезли до Києва Руський літопис і перші літургійні книги, а й стали першими печерськими подвижниками. Потрібно окремо зазначити, що з першими паростками християнської віри карпатські хорвати заклали та спадкоємно передали в Київську Русь **дорогоцінну традицію релігійної терпимості й засади триєдності лікувального процесу.** Тут нагадаємо те, що великий розкол християнства відбувся в 1054 році, а до того часу західна й східна частини перебували в канонічній єдності. При цьому потрібно розуміти, що хрещення Русі не було одномоментним явищем, а тривало довгий історичний період. Відомо ж, що іще в III-IV сторіччі на землях сучасної України вже існували Скіфська, Таврійська та Готська єпархії, що перебували в складі Константинопольського патріархату іще єдиної Вселенської християнської церкви [82].

Наведемо знаковий приклад реальності традиції релігійної терпимості в праукраїнців. Звичайно, що залучення карпатських хорватів і Київської Русі до християнства відбувалось за жвавої конкуренції між Римом та Константинополем. Та їх конку-

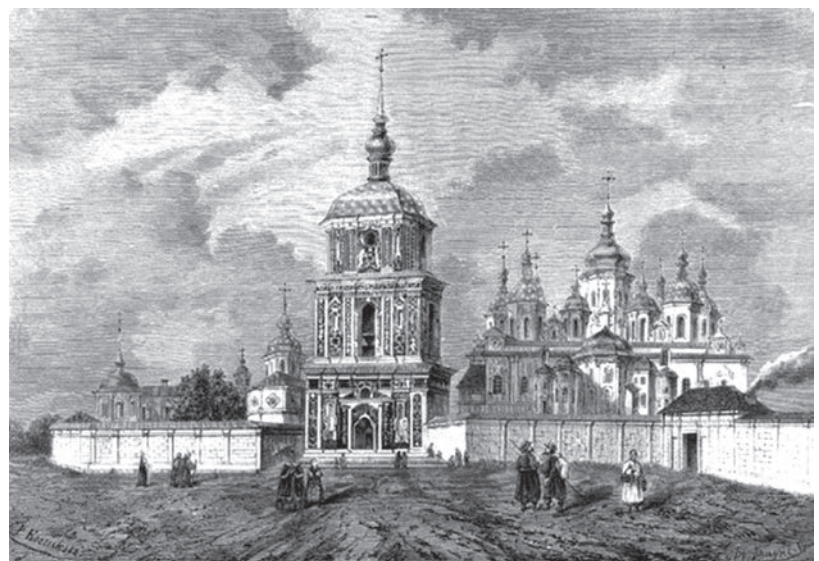
ренція не мала ознак антагонізму. До прикладу, у 961 році імператор щойно утвореної Священної Римської імперії германських націй Оттон I на прохання княгині Ольги направив із метою пропаганди християнства до Києва посольство, яке духовно безпосередньо підпорядковувалось Риму [83]. Княгиня ж запросила цю місію з причини, що, отримавши хрещення в Константинополі іще в 955 році, їй так і не вдалось отримати жодних політичних переваг від Візантії. Очолив посольство Адальберт Магдебургський — духовний наставник наймолодшого сина чільного тоді князя карпатських хорватів Славника [24]. Маленький Славко був при народженні хрещений у Любечі в руській церкві. Зрештою князь Славник і всі його діти — дочка Стережислава, старші синовки Собеслав, Порей, Доброслав і Радим також були хрещені у візантійській традиції. Та сталося нещастя — малою дитиною Вячеслав важко захворів — і єпископ римської традиції Адальберт, який був тоді проїздом у Любечі, запропонував Славнику вилікувати улюбленого синовка та стати його духівником. Князь Славник згодився, а Адальберт не тільки вилікував хлопця, але й висвятив його на єпископа Празького і дав йому як духовному сину своє власне ім'я Адальберт. Оскільки римське посольство категорично наполягало на хрещенні Русі в Києві, старшого Адальберта не було сприйнято. Діяльність Ольги щодо впровадження християнства як державної релігії тоді зовсім не знаходила підтримки й розуміння в її найближчому оточенні. Навіть син Святослав, незважаючи на вмовляння матері, відмовився від прийняття християнства. Заради справедливості треба сказати, що намагання зберегти власну самобутність між Заходом і Сходом часто призводило до того, що в праукраїнському суспільстві періодично відбувалися спроби реставрувати язичництво. А щодо Адальберта-В'ячеслава (наймолодшого сина князя Славника), то в римській традиції він сьогодні відомий як святий Войцех. Він був канонізований за смерть, прийняту в 997 році за християнську віру в місцевості поблизу Кенігсберга від рук прусів.

Також, говорячи про традицію християнської єдності, зазначимо те, що є й альтернативна версія дати прийняття нашим праукраїнським етносом християнства як державної релігії. Саме за це і йшла жорстока конкуренція між Римом і Візантією іще до великого розколу. Відомо ж, що давньоруський хорватський князь із Нітри Прибіна у 869 році зробив християнство державною релігією і заснував у заселеному русинами-українцями Блатненському князівстві Паннонське єпископство [84, 85]. Але оскільки він прийняв хрещення з рук Риму, то для московських, а за ними й вітчизняних істориків його ім'я стало табу. Наведений фактаж однозначно визначає спадкоємність **нашої традиції християнської єдно-**

ті й терпимості від Карпатської Хорватії-Русі. Отже, щиро сподіваємося, що в умовах повернення до нас справжньої історії України всі питання, що стосуються Карпатської (Великої, Білої) Хорватії (Горватії), будуть добросовісно вивчені без кон'юнктурних штампів. Віримо, що шляхом ретельного порівняння стародавніх документів (що є в архівах різних країн і теологічних центрах) та археологічних даних історичну справедливість буде відновлено. Зрештою, у нашій історичній пам'яті спадкоємність про звитягу Карпатської Хорватії-Русі українці вдячно бережуть. І великий гетьман Богдан Хмельницький у своїх універсалах до українського народу 1648 року закликав «йти слідами свого славного предка Одоакра, який 14 літ володів Римом...» Ведучи переговори зі шведами, він посилався не менше і не більше, як на територію Великої Хорватії [25]. І сьогодні ми своєю історичною пам'яттю засвідчуємо пошану та вдячність до великих звершень наших далеких предків.

В II тисячолітті становлення дослідного пізнання праукраїнців відбувається в реаліях Київської Русі. Карпатська Хорватія-Русь спадкоємно передала їй засади **світоглядних традицій ладування та розуміння гармонічного співіснування різних просторів, перші паростки християнської віри та єдності, релігійної терпимості, засади триєдності лікувального процесу та вербального впливу**. Подальше дослідне пізнання праукраїнців вже еволюціонуватиме в середовищі, що формувалось під впливом християнства. Хрещення в 988 році Київської Русі знаменує собою введення державної релігії та започатковує на сьогоденних теренах України процес плідної інтеграції емпіричних пізнань язичницької доби й надбань світу [86, 87]. Оскільки візантійська культура розвивалася на перехресті декількох цивілізацій (пізньоантичної, східної та новонародженої середньовічної), то до її творення залучилися поліетнічні народи, і вона

увібрала всі передові пізнання Стародавнього світу. Вона не тільки стала берегинею античної спадщини, а й творчо впорядкувала її християнським духом. Згадаймо коротку й таку влучну характеристику християнства Олеса Гончара: «З усіх відомих учень найгуманнішим таки, очевидно, є християнство». У монастирській медицині Візантії були бережно акумульовані всі відомі на той час медичні пізнання та закладено традицію лікувального монастиря як особливої організаційної структури. У монастирських закладах почали широко застосовуватись засоби, рекомендовані карфагенським теологом Тертуліаном (III ст.) і християнським філософом блаженним Августином (V ст.): молитви, «накладення рук», свята вода тощо. Починаючи з XI сторіччя в надрах охрещеної Київської Русі, базуючись на інтеграції відомих тоді медичних пізнань, починається становлення **традиції монастирської медицини**. Її принциповою відмінністю від давньої язичницько-народної медицини є здійснення лікарської допомоги та соціальної опіки над хворими і знедоленими на засадах християнського благочестя й милосердя. Після хрещення Русі становленню монастирської медицини активно сприяє влада. Великий князь Володимир Святитель спеціальним указом у 996 році надає монастирям право лікувати не тільки послушників і ченців, а й мирян незалежно від їх віросповідання. Князівський «Устав про церковні суди» трактує знахарство та лікування за допомогою зілля як злочини проти церкви і християнства [87, 88]. Важливим тут є те, що при хрещенні Київської Русі християнство іще було в єдності. До церковного собору 1054 року, на якому було прийнято заборону східним церквам зноситися із Римом, було іще 66 років, і, так би мовити, адміністративна теологічна належність іще не створювала перепон для інформаційних потоків.

Князь Ярослав Мудрий та його місто

За таких обставин у Русі-Україні і був заснований один із перших європейських осередків просвітництва. Він був створений у Києві під патронатом великого князя Ярослава Мудрого ще в 1037 році [89, 90]. У ньому здійснювалось видавництво (перекладання та написання) книг у прекрасному кам'яному храмі Святої Софії, що славився унікальними мозаїками й фресками. Учені зазначають, що князівська книгозбиральня загалом налічувала до 1000 унікальних видань! Проте саме тут було написано відоме «Слово Іларіона», «Слово про Закон і Благодать» київського митрополита Іларіона та здійснено переклад із болгарської трактату «Ізборника Святослава» (1073, 1076 рр.) [91, 92]. Книга містила в собі окремі частини біблійних сказань, праці богослова Василя Великого й твори відомих візантійських теологів. Окрім міркувань про віру та християнську мораль, книга містила статті самого укладача, ченця Іоанна, які стосувались найпоширеніших хвороб, їх лікування й профілактики. В «Ізборнику Святослава» подаються тогочасні уявлення про етіологію різних захворювань, медико-профілактичні та гігієнічні поради з прогресивних позицій. Зокрема, щодо оздоровчого харчування подається думка про те, що «сили оздоровчі в овочі великі», а «питво безмірне — сказ є». У гігієнічних рекомендаціях йшлося про користь щоденних обмивань, про важливість утримання в чистоті одягу й житла. Згідно з «Ізборником», наші пращу-

ри мали непогані знання із застосування хірургічних методів лікування. Усі інструменти перед застосуванням обов'язково прокалювалися на вогні. Особа, яка оперувалась, присиплялась настоями маку. У польових умовах виймали наконечники стріл за допомогою магнітного залізняку, а рани припікали розжареним залізом або використовували трав'яні мазі, вино, золу. На жаль, у часи нашої бездержавності бібліотеку Ярослава Мудрого втрачено.

Вагомий внесок щодо систематизації емпіричних пізнань (здебільшого медичних) та становлення монастирської медицини Київської Русі зроблено в Києво-Печерській лаврі. Монастир цей був заснований у 1051 році. В унікаль-

Сучасний вигляд Києво-Печерської лаври

Сторінки «Ізборника Святослава»

Прп. Антоній Печерський. Гравюра. Києво-Печерський патерик. К., 1661

Ізяслав II Мстиславич, великий князь Київський

ній пам'ятці православної агіографічної літератури «Киево-Печерському патерику» [93,94] та «Повісті минулих літ» [95] віднаходимо такі дані. Засновник монастиря преподобний Антоній (у миру Антипа), уродженець Любеча, що поблизу Чернігова, був ченцем-ліццем. До прибуття в Київ він отримав чудову медичну освіту в античних традиціях і довго працював у лікарнях грецьких колоній. Його поверненню на Батьківщину передували двадцятирічний послух і набуття освіти в монастирях на горі Афон (Греція). Антоній — цей «пречудний лікар», як іменує його монастирський літопис, особисто доглядав хворих, яких лікував, давав їм «вкушати» цілюще «зілля». Вилікувавшись в Антонія, великий князь київський Ізяслав Мстиславич подарував для створення обителі гору біля київських печер над Дніпром. Передача пізнань монастирської медицини Візантії здійснювалась не тільки через трактати античного світу (наприклад, «Аскліпово та Галіна», «Галінове на Іппократе», робіт Демокрита, Аристотеля, Епікура, Плутарха, Діодора Сіцилійського та інших), але й через безпосереднє засвоєння практичних лікувальних навичок ченців-ліцців із монастирів Візантії. Із «Життя Феодосія Печерського», написаного Нестором, дізнаємось таке. Учень Антонія, а згодом ігумен Києво-Печерської лаври, преподобний Феодосій був засновником першої монастирської лікарні, де хворим надавалась стаціонарна допомога. Визначення часу виникнення й характеру діяльності перших монастирських лікарень на українських теренах є складною науковою проблемою, але в історичній науці з XIX сторіччя склалась міцна традиція пов'язувати відкриття першої лікарні власне з ім'ям Феодосія Печерського (уродженця м. Васильків, що під Києвом) [96-100].

Зроблений гравером Києво-Печерської лаври Іллею іконографічний портрет Агапіта, надрукований у «Патерику Печерському» 1661 року

Опис у «Печерському Патерику» життя Алімпія-іконописця

Бронзовий монумент святому преподобному Печерському чудодійнику, князю Святославу-Панкратію Давидовичу Чернігівському (Миколі Святоші) скульптора Є.І. Дерев'янка

Києво-Печерська лавра стала справжнім колектором у передачі знань античного світу та монастирської медицини. За часів Київської Русі лікувальна справа в Києво-Печерській обителі спочатку розвивалася келійно — окремо практикуючими ченцями, як-то преподобними Агапітом, Даміаном, Алімпієм, Григорієм-чудотворцем та ін.

Дотепер дійшли легенди про надзвичайний лікувальний хист монастирського лічця по імені Агапіт. Він завоював особливу прихильність киян завдяки «безмездной», тобто безкоштовній, лікарській допомозі городянам. У патерику повідомляється й про іконописця Алімпія, котрий допомагав хворим із шкірними захворюваннями, пресвітера Даміана, який «спеціалізувався» на лікуванні дітей, Григорія-чудотворця, що мав особливу силу «на бісів» і допомагав психічно хворим. До нашого часу в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври збереглася перша «Келія біснுவатих», яку можна вважати першою вітчизняною «психотерапевтичною клінікою». Власне, у Печерському монастирі князь Микола Святоша у XII столітті заснував перший шпиталь для хворих монахів і заклад для ченців-інвалідів [93, 101, 102]. Приймавши після одужання чернечий постриг, він переносить монастирську лікарню на інший бік обителі і розширює її настільки, що утворюється цілий лікувальний монастир. На честь небесного покровителя засновника лікарні Миколи Святоші він отримав назву Микільського. Архітектуру його храмових споруд було адаптовано таким чином: ліворуч — лікарняна палата, пра-

Загальний вигляд Микільського шпитального (Троїцький Больницький) монастиря

воруч — церква. При цьому внутрішнє приміщення храму кардинально відрізнялося від звичайної християнської обрядової зали. У ньому були розташовані лави, на яких німечні ченці сиділи під час богослужіння. Нині на цьому місці в Лаврі розташована Микільська церква.

Ретельний аналіз наукових праць другої половини ХХ ст., в яких «Києво-Печерський патерик» використовується як важливе історичне джерело з історії медицини Київської Русі [94, 96-100], дає нам змогу зробити висновок про таке. По-перше, достовірність цього унікального літопису ні в кого не викликає сумніву. Щодо цього М.С. Грушевський підкреслює: «... ні один інший твір не зостався в такій постійній пам'яті, уживанні і лектурі не тільки чернечій, а й світській... Завдяки тому, що Печерський монастир був найбільш тривкою й сильною інституцією, яка вижила всі тяжкі пертурбації переходової доби, сей пам'ятник його святості і провіденціальної ролі на Україні-Русі вижив також із ним разом, підтримуваний печерськими книжниками в можливій популярності й доступності. Його копіювали, підновляли, доповнювали новими статтями і, очевидно, пильно популяризували... «Печерський патерик» — єдина, власне, книга в неперервному уживанні, передана старою Руссю українським як не масам, то все-таки доволі широким колам... Стала вона... фундаментальним каменем, який непохитно перестояв увесь хаос українського життя...» [103]. По-друге, усі його дослідники стверджують, що на загал у ньому відтворено беззаперечний факт становлення на наших теренах нового етапу розвитку духовної культури, добродійності та каритативної діяльності.

Закінчення в наступному номері

Список використаної літератури

1. Указ Президента України №-136/2017 від 18.05.2017 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/1362017-21878>
2. Про Національну академію наук України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/UA/About/Pages/default.aspx>
3. Полонська-Василевич Н. Українська Академія Наук (Нарис історії). Частина I (1918-1930). — Мюнхен: Інститут для вивчення історії та культури СРСР. Досліди і матеріали (серія 1, ч. 21), 1955. — С. 15.
4. НАМН України — 25 років! Академія вшановує кращих із кращих [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.amnu.gov.ua/articles/1/313/pamn-ukra-ni-25-rok-v-akadem-ya-vshanova-kraschih-z-kraschih/>
5. Черкаська Ганна. Дитинство лауреата премії Нобеля [Електронний ресурс] / Ганна Черкаська. Режим доступу: http://uahistory.com/topics/famous_people/1865
6. Уряд створив Національний фонд досліджень, який даватиме гранти на науку з 2019 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryad-stvoriv-nacionalnij-fond-doslidzen-yakij-davatime-granti-na-nauku-z-2019-roku>
7. Публікації про Кам'яну Мозилу. Посилання на джерела інформації у вітчизняних та зарубіжних друкованих виданнях про унікальну пам'ятку «Кам'яна Мозила» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ua.stonegrave.org/publics?lang=>
8. Корчинський Орест. Ранньосередньовічне місто на Верхньому Дністрі [Текст] / Орест Корчинський. — Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — 2008. — Вип. 12. — С. 267-282.
9. Городище в селі Стільське на Львівщині (Короткий підсумок досліджень) [Текст] / Записки НТШ. — 2007. — Т. CCLIII. — С. 490-510.
10. Grodzisko stilskie // Rocznik Przemyski // Archeologia. — 2002. — Т. XXXVIII. — З. 2. — С. 69-89.
11. Stulsko // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa: Filip Sulimierski i Władysław Walewski, 1890. — Т. XI: Sochaczew — Szlubowska Wola. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_XI/508
12. Филиппук Г.В. Культурні об'єкти урочища «Оленин Парк» (Пліснеський археологічний комплекс): спроба міждисциплінарної інтерпретації [Текст] / Г.В. Филиппук. — Народознавчі Зошити. Серія історична. — 2014. — № 1 (121). — С. 136-142.
13. Дэвис Н. История Европы [Текст] / Н. Дэвис. — М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. — 943 с.
14. Сумцов Н.Ф. Колдуны, ведьмы и упыри / Н.Ф. Сумцов. — Харьков, 1891.
15. Антонович В.Б. Колдовство: Документы. Процессы. Исследования / В.Б. Антонович. — Санкт-Петербург, 1877.
16. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології [Текст] / І. Нечуй-Левицький. — Львів, 1876. — 46 с.
17. Ефименко П. Сборник малороссийских заклинаний: монография [Текст] / П. Ефименко. — М.: Императорское Общество Истории и Древностей Российских при Московском Университете, Университетская Типография (Катков и К) на Страстном бульваре, 1874. — 70 с.
18. Мусіхіна Л. Звірслов: Міфологема тваринного світу українців [Текст] / Л. Мусіхіна. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2013. — 192 с.
19. Корчинський Орест. Літописні Хорвати та проблема формування державності на Прикарпатті [Текст] / Орест Корчинський // Пам'ять Століть. — 1997. — № 3 (6). — С. 92-95.
20. Войтович Леонтій. «Білі» хорвати чи «карпатські» хорвати? Продовження дискусії [Текст] / Леонтій Войтович. — Дрогобицький краєзнавчий збірник. Збірник наукових праць. — 2004. — Вип. VIII. — С. 38-45.
21. Енциклопедія українознавства / За ред. В. Кубійович. — Париж, Нью-Йорк: вид. «Молоде життя» — «НТШ», 2000. — Т. 10. — С. 3625-3626.
22. Білі хорвати [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Білі_хорвати
23. Біла Хорватія [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Біла_Хорватія
24. Нестор Станіслав. Велич і загибель Великої Хорватії [Електронний ресурс] / Станіслав Нестор. Режим доступу: <http://viche-boruslava.org.ua/index.php/tyunuvshyna-ukrainy/65-velych-i-zahybel-velykoyi-khorvatyi>
25. Комарницький Б.А. Про слов'ян, білих хорватів та волохів [Електронний ресурс] / Б.А. Комарницький. Режим доступу: <http://turka-ua.net/publ/6-1-0-641#ixzz5MTrQzmyU>
26. Панасюк О. Давня Волинь та Велика (Біла) Хорватія. Історичний контекст-дослідження (за О. Цинкаловським та С. Семенюком) [Текст] / Олексій Панасюк. — Луцьк: ПраТ «Волинська обласна друкарня», 2017. — 192 с.
27. Долод Любов. Білі Хорвати — передісторія Галицької держави ZAXID.NET, 1 червня 2011 [Електронний ресурс] / Любов Долод. Режим доступу: https://zaxid.net/bili_horvati_peredistoriya_galitskoyi_derzhavi_n1130504
28. Козак Микола. Держава давніх Галичан, або Таємничі предки [Електронний ресурс] / Микола Козак. Режим доступу: <http://photo-lviv.in.ua/derzhava-davniyh-galychan-abo-tajemnychi-predky/>
29. Іскра Борис Явір. Закінчення тексту «Хорватське питання: до проблематики слов'янських племінних союзів на території Галичини» [Електронний ресурс] / Борис Явір Іскра. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/20666>
30. Іскра Борис Явір. Друга частина тексту «Хорватське питання: до проблематики слов'янських племінних союзів на території Галичини» [Електронний ресурс] / Борис Явір Іскра. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/20665>
31. Омельчук Б.А. Військово-політичні аспекти передісторії Галицького князівства [Текст] / Б.А. Омельчук // Вісник національного університету «Львівська політехніка»: № 784 Держава та армія / МОН України, Нац. ун-т «Львівська політехніка». — Л.: Львівська політехніка, 2014. — С. 35-39.
32. Багрянородний Константин. Об управлених империей (De administrando imperio) [Текст] / Пер. под ред. Г.Г. Литаврина, А.П. Новосельцева. — М.: Наука, 1991. — 496 с.
33. Літопис Руський. — К.: Дніпро, 1989. — 591 с.
34. Корчинський Орест. Про печери та печерні комплекси в місті Миколаєві на Львівщині та в його околицях [Текст] / Орест Корчинський. — Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — 2011. — Вип. 15. — С. 232-256.
35. Дудко Наталя. Печерний «Стоунхендж» поблизу Львова [Електронний ресурс] / Наталя Дудко. Режим доступу: <http://ratusha.lviv.ua/index.php?dn=news&to=art&id=1143>
36. Стільське городище — нові дослідження, знахідки і втрати: зустріч із Орестом Корчинським ZAXID.NET, Кав'ярня-галерея «Штука», 20 травня 2014 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zaxid.net/stilske_gorodishhe_novi_doslidzhennya_znahidki_i_vtrati_zustrich_iz_orestom_korchinskim_n1308997
37. Білінський В.Б. Країна Моксель або Московія: Роман-дослідження (книга II), 3-тє видання [Текст] / В.Б. Білінський. — К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2011. — 315 с.
38. Герард-Фрідріх Міллер [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Герард-Фрідріх_Міллер
39. Норманська теорія [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Норманська_теорія
40. Храповицкий А.В. Памятные записки А.В. Храповицкого статус-секретаря Императрицы Екатерины Второй [Текст] (Репринтное воспроизведение изд. 1862 г.) / А.В. Храповицкий. — М.: Во Союзтеатр СТД СССР, 1990.
41. Давньоруські літописи — це фальшивки 15-16 століть! [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://surmasite.wordpress.com/2017/04/02/davnyoruski-litopisi-ce-falshivki/>
42. Путешествие в Восточные страны Вильгельма де Рубрук в лето Благости 1253 (Послание Вильгельма де Рубрук Людовику IX, королю французскому) [Електронний ресурс] / Вильгельма де Рубрук. Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/rubruk.htm>
43. Карпини Джіаванні дель Плано. История Монгалов. Рубрук де Гильем. Путешествие в Восточные страны. [Текст] / Джіаванні дель Плано Карпини, Гильем де Рубрук. — М.: Географиздат, 1957.
44. Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов, относящихся к Золотой Орде (Извлечение из сочинений арабских) [Текст] / В.Г. Тизенгаузен. — Санкт-Петербург. — 1884. — Т. 1.
45. Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов, относящихся к Золотой Орде (Извлечение из персидских сочинений) [Текст] / В.Г. Тизенгаузен. — Москва — Ленинград. — 1941. — Т. 2.
46. Рашид-ад-дин. Сборник летописей. Том 1-4 [Текст] / Рашид-ад-дин. АН СССР. — Москва — Ленинград, 1946-1960.

47. Войтович Л. Прикарпаття в другій половині тисячоліття н. е.: найдавніші князівства [Текст] / Л. Войтович // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 2010. — Вип. 45. — С. 13-54.
48. Іскра Борис Явір. Хорватське питання: до проблематики слов'янських племінних союзів на території Галичини [Електронний ресурс] / Борис Явір Іскра. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/20666>
49. Седов В.В. Этногенез ранних славян [Текст] / В.В. Седов // Вестник Российской Академии наук. — 2003. — Т. 73, № 7. — С. 594-605.
50. Русанова И.П. Истоки славянского язычества. Культурные сооружения Центральной и Восточной Европы в I тыс. до н. э. — I тыс. н. э. [Текст] / И.П. Русанова. — Черновцы: Прут, 2002.
51. Майоров А.В. Великая Хорватия: Этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона [Текст] / А.В. Майоров // Отв. ред. А.Ю. Дворниченко. — Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2008. — 209 с.
52. Ідзьо В.С. Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність. Зародження і становлення християнства на території України [Текст] / В.С. Ідзьо. — Львів: СПОЛОМ, 2004. — 288 с.
53. Семенюк Святослав. Історія українського народу [Текст] / Святослав Семенюк. — Львів: Априорі, 2010. — 606 с.
54. Нестор Станіслав. Засновник Великої Хорватії [Електронний ресурс] / Станіслав Нестор. Режим доступу: <http://rid.org.ua/zasnovnik-velikoji-horvatiyi/>
55. Нестор Станіслав. Правда про засновника Великої Хорватії [Електронний ресурс] / Станіслав Нестор. Режим доступу: http://initiativenational.blogspot.com/2012/01/blog-post_30.html
56. Пиндзін Ігор. Карпатське князівство [Електронний ресурс] / Ігор Пиндзін. Режим доступу: <http://h.ua/story/301747/>
57. Рюрик [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Рюрик#cite_note-6
58. Кирпичников А.Н. Сказание о призвании варягов. Анализ и возможности источника [Текст] / А.Н. Кирпичников. — Первые скандинавские чтения. — СПб, 1997. — С. 7-18.
59. Чернов А.Ю. Старой Ладоге найден герб Рюрика? [Електронний ресурс] / А.Ю. Чернов. Режим доступу: http://www.chernov-trezin.narod.ru/GerbRurika.htm#_ftn1
60. Фомин Вячеслав Васильевич. Варяго-русский вопрос в отечественной историографии XVIII-XX веков. Автореферат докторской диссертации, 07.00.02, 07.00.09. — Специальность: Историография, источниковедение и методы исторического исследования. — М., 2005. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.disscat.com/content/varyago-russkii-vopros-v-otchestvennoi-istoriografii-xviii-xx-vekov>
61. Ободриты [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Ободриты#cite_note-15
62. Данилевский И.Н. Рюрик — это легенда [Електронний ресурс] / И.Н. Данилевский // Русская планета. 2014. № 10. — Режим доступу: <http://rusplt.ru/society/ryurik — eto-legenda-13348.html>
63. Парог [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Парог>
64. Jakobson Roman. IV. Svarog and his Iranian prototype. Slavic gods of Iranian background). Roman Jakobson. Selected writings. Volume VII: Contributions to comparative mythology. Ed. by Stephen Rudy. With a pref. by Linda R. Waugh. — Berlin; New York; Amsterdam: Mouton, Walter de Gruyter, 1985. — P. 12-33.
65. Топоров В.Н. Парог // Мифологический словарь. — М.: Советская энциклопедия, 1990. — 672 с.
66. Рапов М. Знаки Рюриковичей и символ сокола // Советская археология. — 1968. — Вып. 3. — С. 62.
67. Велике переселення народів [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Велике_переселення_народів
68. Грушевський М. Історія України-Руси / В 11 т., 12 кн. — Т. 2: XI-XIII вік. — К.: Наук. думка, 1992. — С. 633.
69. Тимошук Б.О. Слов'яни Північної Буковини V-IX ст. — К.: Наук. думка, 1976. — 178 с.
70. Літопис Руський за Іпатіївським списком / Пер. Л. Махновець. — К.: Дніпро, 1989. — 591 с.
71. Русанова И.П., Тимошук Б.А. Древнерусское Поднестровье: историко-краеведческие очерки. — Ужгород: Карпати, 1981. — 144 с.
72. Михайло Височанський-Янкович. Драго-Сас [Електронний ресурс] / Михайло Височанський-Янкович. Режим доступу: <http://vysochanskiy-sas.com/>
73. Комарницький Славко, Кобилянський Андрій. Пишайтеся, шляхтичі! Українські [Електронний ресурс] // Україна молода. — 2004. — Вип. № 5. Режим доступу: <http://umoloda.kiev.ua/number/97/163/2879/>
74. Абросимова С.В. Дмитро Яворницький та його родовід [Текст] / С.В. Абросимова, А.Ф. Парамонов. — Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2009. — 112 с.
75. Смуток Ігор. Родовід Шептицьких за матеріалами Перемишльських гродських і земських актів XVI — першої половини XVIII століття [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://vysochanskiy-sas.com/rid-sheptitskikh>
76. Магер Н.П. История рода Ясенецких-Войно, предков святителя Луки [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.svrt.ru/lib/savel-2014/tager.pdf>
77. Роман І. Жеребецький де Сас. Історія гербу Сас [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://turka-ua.net/publ/6-1-0-276#.W2hiI9IzayI>
78. Несвідоміна Н.В. З історії родословної генерала М.І. Драгомирова [Текст] / Н.В. Несвідоміна, І.М. Капустіна // Збірник наукових публікацій «Військова та культурно-освітня спадщина генерала М.І. Драгомирова». — Конотоп, 2010. — Вип. 2. — С. 60-65.
79. Драгомیرهцький Ф.П. Тайна раздвоенной фамилии. В поисках истины [Текст] / Ф.П. Драгомیرهцький. — М., 1997. — 16 с.
80. Іскра Борис Явір. R1a в Галичині [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://borys-javir.livejournal.com/73414.html>
81. Таємна історія українців (погляд історика) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://samumray.in.ua/tayemna-istoriya-ukra%D1%97nciv-roglyad-istorika>
82. Скіфська єпархія [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Скіфська_єпархія
83. Хрещення Русі [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хрещення_Русі
84. Турок Юліанна. Відносини Мефодія з Віхінгом та позиція великоморавського князя Святополка // Історичний часопис богемістики і слованістики. Випуск 4. Словаки і чехи в історичних вітражах. — Ужгород: Ліра, 2014. — С. 37-54. Режим доступу: http://www.academia.edu/29965197/ВІДНОСИНИ_МЕФОДИЯ_З_ВИХИНГОМ_ТА_ПОЗИЦІЯ_ВЕЛИКОМОРАВСЬКОГО_КНЯЗЯ_СВЯТОПОЛКА
85. Таємна історія українців (погляд історика) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://samumray.in.ua/tayemna-istoriya-ukra%D1%97nciv-roglyad-istorika>
86. Васильев К.Г. Крещение Руси и его значение для формирования медицинских знаний у древних славян // Журнал Академії медичних наук України. — 2000. — Т. 6, № 1. — С. 200-204.
87. Устав Святого князя Володимира, крестившаго Руськую землю, о церковных судах [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.textbooks.net.ua/content/view/865/17/>
88. Юридичний словник-довідник [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://subject.com.ua/pravo/dict/503.html>
89. Історична довідка про місце Ярослава Мудрого в історії Київської Русі [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://bibl.com.ua/pravo/743/index.html?page=2>
90. Київська Академія [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Київська_Академія
91. Изборник Святослава 1073 г. Факсимильное издание. — М., 1983.
92. Изборник 1076 г. — М., 1965.
93. Кієво-Печерський Патерік или сказанія о житіи и подвигахъ Святіхъ Угодниковъ КієвоПечерской Лаврі. Репринт. воспр. узд. — 1903 г. — К.: Либідь, 1991. — 256 с.
94. Заблоцька К.В. Медицина Київської Русі в «Киевопечерському патерику»: історіографічний аспект [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.iia.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/4_2004/articles//stat12.html
95. Повесть временных лет. (по списку Ипатьевской летописи) // Библиотека литературы Древней Руси. — СПб, 1997. — Т. 1.
96. Богоявленський Н.А. Древнерусское врачевание в X-XVII вв. Источники для изучения русской медицины / Н.А. Богоявленський. — М.: Медгиз, 1960. — 326 с.
97. Отамановський В.Д. Борьба медицины с религией в Древней Руси / В.Д. Отамановський. — М.: Медицина, 1965. — 184 с.
98. Самойлов В.О. История российской медицины / В.О. Самойлов. — М.: Эпидавр, 1997. — 200 с.
99. Мирский М.Б. Медицина российского средневековья // Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины. — 2000. — № 2. — С. 59-62.

100. Мирский М.Б. Медицина российского средневековья // Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины. — 2000. — № 4. — С. 55-58.
101. Маринжа Лук'ян. Медицина в Київській державі (продовження) // Здоров'я України. — 2010. — № 2 (231). — С. 58.
102. Микільський Болницький монастир; [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.kplavra.kiev.ua/Mikilskij_Bolnickij_monastir.html
103. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. / М. Грушевський. — К.: Либідь, 1993. — Т. 3. — С. 104-106.
104. Маринжа Лук'ян. Медицина в Київській державі // Здоров'я України. — 2010. — № 1 (230). — С. 58.
105. Життя святих врачей, целителей и бесребренников / Автор проекта и составитель Александр Андрущенко. — К.: Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 2010. — 328 с.
106. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. / Д.С. Лихачев. — М.: Наука, 1974. — С. 75.
107. Верхратський С.А. Історія медицини: Навч. посібник / С.А. Верхратський, П.Ю. Заблудовський. — К.: Вища школа, 1991. — С. 194.
108. Життя святих: Православний день кохання. 8 липня — день пам'яті святих благовірних Петра і Февронії [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://hrmt.lviv.ua/2011-pravoslavnij-den-kokhannja>. — 8-lipnja-den-pamjati.html
109. Бобров О.Е. Монастырская и светская медицина Древней Руси: антагонизм или сотрудничество? [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://medobzor.net/index.php?option=com_content&task=view&id=934&Itemid=49
110. Никоновская летопись // Полное собрание русских летописей. — М., 1965. — Т. 9-12.
111. Білінський В.Б. Країна Моксель або Московія: Роман-дослідження (книга I). 3-тє видання / В.Б. Білінський. — К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2011. — 375 с.
112. Новий довідник історії України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.history.vn.ua/book/new.html>
113. Крип'якевич Іван. Українські шпиталі у Львові в XVI-XVIII ст. // Діло. — 1929. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ult.lviv.ua/index.php?newsid=1059#>
114. Самардак М.М.. Доктрина «третього Риму» на тлі московсько-російської соціокультурної реальності [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/7168/97/>
115. Мова і політика [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=2252
116. Нікітенко Мар'яна. Флорентійська унія 1439 року // Людина і світ. — 2002. — № 2. — С. 54-58 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/library/periodicals/lis/lis_2002/lis_02_02/34233/
117. Пастернак Анатолій. Козацька медицина [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ukrlife.org/main/minerva/cossak_m.htm
118. Боплан Гийом Левассер де. Описание Украины / Пер. с фр. З.П. Борисяк; ред. перевода А.Л. Хорошкевич, Е.Н. Ющенко / Гийом Левассер де Боплан. — М.: Древлехранилище, 2004. — 576 с.
119. Дземан М.І. Традиція триєдності лікувального процесу в українській медицині (частина 1) [Текст] / М.І. Дземан // Практикуючий лікар. — 2015. — № 4. — С. 63-73. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PraktLik_2015_4_14
120. Переяславська угода 1654 року: історичні уроки для українського народу. Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/pereyaslavska-ugoda-1654-roku-istorichni-uroki-dlya-ukrayinskogo-narodu>
121. Білінський В.Б. Країна Моксель або Московія: Роман-дослідження (книга III), 3-тє видання [Текст] / В.Б. Білінський. — К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2011. — 318 с.
122. Драч І.Ф. Григорій Скворода [Текст]: біографічна повість / І.Ф. Драч, С.Б. Кримський, М.В. Попович. — К.: Молодь, 1984. — 216 с.
123. Бородулін В.И. История клинической медицины от истоков до середины 19 века. Лекции [Текст] / В.И. Бородулин. — М.: ОАО Издательство «Медицина», 2008. — 180 с.
124. Ауэнбруггер Л. Новое открытие, позволяющее на основании данных выстукивания грудной клетки человека, как признака, обнаруживать скрытые в глубине зрудные болезни. Пер. с лат. [Текст] / Л. Ауэнбруггер. — М.: Медгиз, 1961. — 59 с.
125. Династія Романових [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/world_history/4788/
126. Пчелов Е.В. Рюриковичи. Тысяча лет одного рода [Текст] / Е.В. Пчелов. — М.: ОЛМА-пресс, 2001. — 477 с.
127. Бородулін В.И. Лекция 4. Медицина в России в 17-18 веках [Електронний ресурс] / В.И. Бородулин. Режим доступу: http://www.historymed.ru/training_aids/lectures/index_page4.php
128. Каченовський Михайло (Українці в світі) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrainians-world.org.ua/peoples/afcc957e8e799247/>
129. Толмачев Яков Васильевич. Режим доступу: www.portal-slovo.ru/philology/37059.php
130. Єпіфаній Славинецький. Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст.: Енцикл. вид. [Текст] / Упоряд. З.І. Хижняк // За ред. В.С. Брюховецького. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. — С. 493-494.
131. Нова історія України (середина — початок ХХ ст.). Ліквідація автономії України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.history.vn.ua/book/new/75.html>
132. Бурчинський Г.Й. Києвська школа терапевтов [Текст] / Г.Й. Бурчинський, В.Г. Передерий. — К.: Вища шк., 1991. — 115 с.
133. Плющ Василь. Українські вчені-медики 18 століття [Текст] / Василь Плющ // Лікарський вісник. — 1958. — № 10. — С. 7-12.
134. Дземан М.І. Циурін Федір Степанович: погляд крізь сторіччя (дискурс про спадкоємність традицій клінічної медицини до 200-річного ювілею Родоначалника Київської школи терапевтів) [Текст] / М.І. Дземан. — К.: Медкнига, 2015. — 228 с.
135. Ольховський В.О., Дунаєв О.В., Бірюкова Л.І., Кобецької С.П. Засновник судової медицини — вчений та лікар І.В. Буяльський // Український медичний альманах. — 2011. — 14 (2). — С. 137-139.
136. Рихтік А. Усе життя — служіння справі. До 180-річчя від дня народження М. Скліфосовського (1836-1904) // Дати і події, 2016, перше півріччя: календар знамен. дат № 1 (7) / Нац. парлам. б-ка України. — К., 2016. — С. 84-88. Режим доступу: [http://nplu.org/storage/images/NBV/Kalendar\(2016\).pdf](http://nplu.org/storage/images/NBV/Kalendar(2016).pdf)
137. Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского Университета св. Владимира [Текст] / М.Ф. Владимирский-Буданов. — К.: Тип. Имп. унта св. Владимира. — 1884. — Т. 1. — 674 с.
138. Ганіткевич Ярослав. Український медичний календар на 2012 рік. Наукове товариство ім. Шевченка. Онлайн-журнал Товариства [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ntsh.org/content/hanitkevych-yaroslav-ukrayinskyu-medychnyu-kalendar-na-2012-rik>
139. Презентація «Лікувальна практика у Києво-Печерській лаврі» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.emaze.com/@AOZOTIRC/>
140. Товариство київських лікарів [Текст] / Українська радянська енциклопедія. — [2-е вид.]. — К.: Головна редакція УРЕ, 1984. — Т. 11, кн. 1. — С. 277.
141. Демуз І.О. Наукові товариства на теренах України XIX — початку ХХ ст.: полілог учених та епох: монографія [Текст] / І.О. Демуз. — Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2014. — 681 с.
142. Кушик М.Л. Роль медичних товариств в Україні в другій половині XIX — початку ХХ ст. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.rusnauka.com/32_DWS_2008/Istoria/36734.doc.htm
143. 160 років Національному медичному університету ім. О.О. Богомольця [Текст] / За ред. Є.Г. Гончарука. — К.: Століття, 2001. — 367 с.
144. Історія медицини [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.logos.biz.ua/proj/medoz/medysuna-002.pdf>
145. Ціборовський О.М. Найстаріша лікарня Києва — Кирилівська: шлях від богадільні до губернської земської лікарні [Текст] / О.М. Ціборовський, В.М. Сорока // Україна. Здоров'я нації. — 2015. — № 4 (36). — С. 130-136.
146. Національний військово-медичний клінічний центр [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Національний_військово-медичний_клінічний_центр#.D0.9A.D0.B8.D1.97.D0.B2.D1.81.D1.8C.D0.BA.D0.B8.D0.B9_.D0.B2.D1.96.D0.B9.D1.81.D1.8C.D0.BA.D0.BE.D0.B2.D0.B9_.D0.B3.D0.BE.D1.81.D0.BF.D1.96.D1.82.D0.B0.D0.BB.D1.8C_.D0.B2_XVIII.C2.A0.E2.80.94_XIX_.D1.81.D1.82.D0.BE.D0.BB.D1.96.D1.82.D1.82.D1.8F.D1
147. Творці НТШ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uahistory.com/topics/events/3434>
148. Лучи історії [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://degen.ru/?page_id=190
149. Пелехин Павло [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Пелехин_Павло#cite_note-1

Надійшла до редакції 03.09.2018